

נושאים בעלון

"אלול"

תקיעת שופר.

אמירת מזמור

"לדוד ה' אורי".

סליחות לבני ספרד

אמירת תהילים

שליחת כרטיס

ברכה

מתוך סדרת הספרים "לב המועדים"

יהוה לב המועדים

הלכות והליכות בענין חודש אלול

אלול ראשי תיבות: "אשר לא צדה והאלוהים אנה לידו ושמתי לך מקום" (שמות כא יג) ביאור שאף השוגג צריך תשובה וכפרה בימים אלו והם לו כמפלט היחידי לינצל.

ופסוקים אלו רומזים לשלשה דברים שהם, תשובה, תפלה וצדקה, שצרכים להזדרז בהם בחודש זה, "ומל ה'" רומז לתשובה, "אני לדודי" רומז לתפילה שהיא רינת דודים, "איש לרעהו ומתנות לאביונים" רומז לצדקה (קיצור שולחן ערוך קכח א).

הקדמונים נתנו סימן "אריה שאנ מי לא ירא" (עמוס ג ה) אריה ר"ת אלול – ראש השנה – יום כיפור – הושענא רבה, שהם ימים של רחמים וימי רצון (קיצור שלי"ה מסכת ר"ה

הטעם שניתן חודש אלול לתשובה קודם עשרת ימי תשובה כדי לעשות הכנה לתשובה עליונה, משל לרופא שרצה לתת סם חזק ומשלשל מה עושה, ביום הראשון נותן לו סם חלש לרפות את בני מעו לשלשלו מעט, ביום השני נותן לו סם חזק המשלשל יותר, כן ניתן חודש אלול לעשות בו הכנה לתשובה על ידי סליחות ולימוד חזק ממנהגו ובוזה יהיה תיקון לעונות ואח"כ יבואו עשרת ימי תשובה שהם חזקים וגדולים ומטהרים לגמרי את האדם מעונותיו (ברכת חיים לרבינו יוסף חיים הפטרת נצבים).

מנהגי חודש אלול

תקיעה בשופר

מתחילין לתקוע בשופר אחר תפילת שחרית (שו"ע תקפא א) תקיעה בשופר: יש הנוהגים מיום א' דר"ח (מטה אפרים תקפא ז), ויש נוהגים מיום ב' של ר"ח אלול לתקוע בשופר בסוף תפילת שחרית (שור תקפא א). סמך לדבר (תהילים פא ד) תקעו בחודש שופר" משמע חודש שלם ומזה הטעם נהגו לתקוע ביום ב' דר"ח דאז הוא ל' יום עם ב' ימים של ר"ה (מטה משה תשעה). בני ספרד לא נהגו לתקוע תקיעות אלול.

"מר"ח ואילך הם ימי הרחמים והסליחות וימי רצון ויש לכל אדם לעורר לבו בתשובה ולעשות לכפר את אשר חטא על הנפש מיום היותו ולמען יזכה בהישפטו כשבת המלך על כסא דין ביום הרת עולם" (מטה אפרים תקפא א).

חודש אלול הוא חודש הרחמים והסליחות וימים אלו מיוחדים לעשיית תשובה (שור תקפא), והטעם: משום שבו היום עלה משה רבנו למרום לקבל לוחות אחרונות, ונשתהה שם ארבעים יום וירד בעשירי בתשרי שהיה אז גמר כפרה, ומאז הוקדשו ימים אלו לימי רצון ויום העשירי בתשרי ליו"כ (שור לבוש תקפא א, קצוש"ע קכח א).

הטעם שנקרא חודש אלול

לפי שאלול משמעותו חיפוש וכמו שתרנגם אונקלוס את הפסוק "ויתרו את הארץ" ו"ואלולין ית ארעא" (אונקלוס במדבר יג, ב). דהיינו שבחודש זה אנו מחפשים אחר עוונותינו על מנת לחזור בתשובה כמו שנאמר (איכה ג, מ) "נחפשה דרכה ונחקרה ונשובה עד ה'" (תולדות האדם פרשת כי תבוא בשם מהרח"ו ז"ל).

זרשי רשומות אמרו

אלול ראשי תיבות: אני לדודי ודודי לי (שיר השירים ו ג). שהוא רמז לתפילה שהיא רינת דודים, וסופי תיבות ד' יודים שהם ארבעים כנגד ארבעים יום עד יום כיפור (ב"ח תקפא ב).

אלול ראשי תיבות: "איש לרעהו ומתנות לאביונים" (אסתר ט כב) והוא רמז להרבות בימים אלו בצדקה ובמתנות לאביונים ובגמילות חסדים בין איש לרעהו (א"ר תקפא א).

אלול ראשי תיבות: "ומל ה' את לבבך ואת לבב זרעך" (דברים לו) שהחודש הזה הוא זמן המסוגל למילת הלב שזה תשובה (בעל הטורים דברים לו).

ומוסיף השל"ה: ומסתבר מאחר שהוא החודש האחרון בשנה עושים בו תשובה על מה שפגם כל השנה (ריש מסכת ר"ה).

הטעם שתוקעים בשופר: מפני שבו ביום עלה משה רבנו למרום לקבל לוחות אהרונות, והעבירו שופר במחנה שמשנה עלה להר שלא ימעו ישראל עוד אחר ע"ז, כמו שמעו בראשונה שמעו בחשבון הימים ועשו עגל, וא"כ על ידי השופר נתעלה ה' יתברך ונתיירא שנמנעו ישראל מלחטא, ועל זה נאמר בתהילים (מז 1) "עלה אלוהים בתרועה". לכן אנו תוקעים כדי למנוע את העם מחטא ועון, כיון שעכשיו קרב הזמן של יום הדין שבו הקב"ה יושב ודן את העולם כלו והרי הוא בעבור סור מרע (לבוש תקפא א).

טעם אחר: כדי לעורר את הלבבות ע"י קול השופר שיחזרו בתשובה כדכתיב (עמוס ג 1) "אם יתקע שופר בעיר והעם לא יחרדו" משל לדבר מלך כשבא לצור על העיר וכן הצופה על המגדל כשרואה היילים באים על העיר דרכו להריע ולתקוע להזהיר את העם שיהיו על משמרתם (מהרי"ל מנהגים),

טעם אחר בתקיעה: כדי לערבב השמן שלא ידע מתי חל ראש השנה (סור תקפא א), הלבוש כתב קצת בשונה: כדי לבלבל השמן שיזכור יום דינו לעתיד לבוא (לבוש תקפא א).

טעם אחר: כדי שיהיה התוקע רגיל בתקיעות של ר"ה ולא יבוא לידי טעות (דרשת מהר"ח או"ז ר"ה, מנהגי מהר"ם מרוטנברג).

טעם אחר: כדי להנך התינוקות, טעם אחר: שידעו שדורשים בהלכות החג קודם החג ל' יום (הנהגות הרד"ל על פרד"א פמ"ו).

רמז למנהג לתקוע בחודש אלול על פי מה שהביא הבית יוסף בסימן תכב בשם הגאונים רמז לאמירת הלל בר"ח ממזמור תהילים קג "הללו אל בקדשו" י"ב פעמים הללו כנגד י"ב חודשי השנה ולכן כופלים כל הנשמה כנגד חודש העיבור [אדר ב'] ולפי זה "הללו בתקע בשופר", מכון כנגד חודש אלול (קצה המטה תקפא ב).

הטעם שתוקעים מר"ח

לפי שהוא דמיון לבעל חובו שנותנים לו ב"ד זמן ל' יום כדי למצוא כדי גאולתו להפטר מנוגשיו, כמו כן נותנים לאיש הישראלי זמן להכין עצמו ל' ימים קודם יום הדין בתשובה, תפילה וצדקה, כדי לתקן מה שפגם (אלף המגן תקפא יא).

הטעם שתוקעים בתפילת שחרית

לפי שעלית משה למרום הייתה בהשכמה (מהרי"ל) טעם אחר: לפי שאז כולם נמצאים בבית הכנסת, טעם אחר: לפי שעדיף לתקוע קודם שיוצאים בני אדם למלאכתן כדי שיעשו מלאכתן בדרך התורה (אגרו"מ האו"ח ח"ד ס כא אות ח).

עמידה בתקיעות

אין צריך לעמוד בתקיעות אלו, ומה שנהגים לעמוד משום שבדרך כלל הוא במקום דבלאו הכי עומדים (שו"ת שבט הקהתי ח"ג קפא, קובץ פסקים ותשובות אלול תשרי עמוד טז).

חובת הציבור: מצוות תקיעת שופר בחודש אלול חובה על הציבור דומיא דקריאת התורה ולא על המתפלל היחיד, ציבור שלא תקעו בשחרית יש כתבו שצריכים להשלים, והטעם לפי שהסיבה שתוקעים שחרית לפי שהתקנה היתה לתקוע רק פעם ביום ותקנו לתקוע בבוקר לפי שהכל מצוים בבית הכנסת, או לפי שתוקעים קודם צאתם למלאכתם, ולכן אם שכחו שחרית צריך לתקוע במנחה מעיקר הדין כדי לתקוע פעם אחת ביום (אגרו"מ האו"ח ח"ד ס כא אות ח). ומיהו הגריש"א כתב שאין ענין להשלים את התקיעות אחר מנחה (הליכות והנהגות תשרי עמוד 3, ציץ אליעזר ח"ב סימן מה).

נשים: נשים אין צריכות לשמוע תקיעות אלו (פסקים והנהגות אלול תשרי עמוד יז).

הטעם שתוקעים כל החודש אע"פ שבזמן שמשנה רבנו עלה למרום תקעו רק בר"ח

בכדי לעורר את העם בתשובה, כדכתיב (עמוס ג 1) "אם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו" (סור או"ח תקפא). טעם אחר: כיון שהתחילו סור מרע תוקעים גם כן כל החודש שיעשו טוב, וסמך לדבר (תהילים פא–ד) "תקעו בחודש שופר" משמע שנתקע חודש שלם והוא כדי לעורר העם שיעשו תשובה על הראשונות (הלבוש תקפא א).

הטעם שמפסיקים בערב ראש השנה

כיון שבשלושים יום כיון דדש דש דהיינו שבל' יום רצופים הדבר נעשה טבע אצל האדם ולא ישפיע עליו יותר [כמו שמצאנו אצל מיטום (ניסין נו, ב) שלאחר ל' יום התרגל לשמיעת הכאה] ולכן מפסיקים בערב ראש השנה (הגר"א בפירוש על ספר יונה פרק ג פסוק ג). (עוד טעמים עיין בלב המועדים)

הטעם שאין תוקעים בעשרת ימי תשובה: לפי שטעם התקיעה הוא כדי לערבב השמן שלא ידע מתי ר"ה ועשרת ימי תשובה הם אחר ראש השנה ולא שייך מעם הנ"ל (פרישה תקפא ג).

טעם אחר: משום שנראה כמוסיף על המצוות דומיא לישן בשמיני עצרת בסוכה (דברי ישראל ח"א קנט בשם לקח"ב ח"ד גיליון תקפא ס"א).

הטעם שתוקעים רק תשר"ת ולא מוסיפים תש"ת ותר"ת הב"ח (תקצב ג) הביא את דברי הערוך שכתב דבכל פעם שתוקעים צריך לתקוע תשר"ת תש"ת ותר"ת, והטעם: משום שאם יתקעו רק

תשר"ת לבד או רק תשר"ת ותר"ת לבד עלולים למעות שוזה עיקר התקיעות, וכתב דלפי זה גם בהודש אלול יצטרכו לתקוע כך.

והטעם שלא נהגו כן לפי שמצד ההלכה סגי לתקוע בחזרת הש"ץ רק תשר"ת כמש"כ הרמ"א בסימן תקצב, ואע"פ שאין נוהגים כן, באלול סמכינן על דברי ר"ת (ב"ה שם).

הטעם שאין מברכים על תקיעות של חודש אלול משום שהיו רק הכנה לתשובה (שו"ת רבנות אפרים חלק א סימן שצג), טעם אחר: כמו שמצאנו בשמיני עצרת דיושבים בסוכה ואין מברכים והטעם משום שלא יראה כבל תוסף ה"ה הכא אין מברכים כדי שיהא ניכר שהתקיעות הם רק לקיים המנהג ולא למצווה (שו"ת תשובות והנהגות חלק ד סימן קלד).

טעם אחר: לפי שתקיעות אלו הם רק הכנה לר"ה, שתקיעות אלו נועדו להכין את הלב כדי שנוכל לקבל התקיעות דר"ה, ואין מברכים על הכנה למצוות, וסומכים על הברכה של עיקר המצווה שהם התקיעות של ר"ה (אדמו"ר רבי אברהם מסוכטשוב נאות דשא).

ברכת שהחיינו: הטעם שאין מברכים שהחיינו על תקיעת זו לפי שאינו אלא מנהג, ועוד שאין הנאת הנוף (קונטרס תשובות והנהגות עמוד מד).

לדקדק בתקיעות חודש אלול

יש אומרים שאין מדקדקים בתקיעות אלו שיהיו תקיעות כדין תקיעות של ר"ה (רישב"א רה כו, ב ד"ה אמר לוי הגר"ש קמייצנקין).

ויש אומרים: שלכתחילה יש להחמיר בתקיעות אלו שיהיו כדין (שו"ת שבט הקהתי ח"ג ס' קפג אות ד).

קטן בתקיעות אלו

יש אומרים: לכתחילה יש לגדול לתקוע, והטעם: מפני כבוד הציבור (הגר"ח"ק הובא בספר האלולאים קודש לה' פרק ה הערה 252).

ויש אומרים: שצריך שכל התקיעות צריכות להיות לכתחילה כמו בר"ה לפי זה יש להקפיד שקטן לא יתקע (עיין שו"ת שבט הקהתי ח"ג ס' קפג אות ד).

אמירת מזמור "לדוד ה' אורי וישעי" (תהילים כז)

"לדוד ה'": נהגו בני אשכנז לומר בתפילת שחרית וערבית מזמור (תהילים כז א) "לדוד ה' אורי וישעי", ובנוסח ספרד נהגו לאמרו בתפילת מנחה אחרי "עלינו לשבח", ואומרים עד שמיני עצרת ועד

בכלל (מטה אפרים תקפא ו, קצוש"ע קכח ב), ומנהג בני ספרד שלא לומר מזמור זה כלל, ומנהג הגר"א שאומרים רק בשחרית, ואין אומרים בערבית.

תחילת אמירתו: יש שמתחילים מיום א' (ספר תניא), ומנהגינו להתחיל ביום ב' דר"ח (קצוש"ע קכח ב).

הטעם באמירת מזמור זה ע"פ במדרש שוחר טוב, (תהילים כז פ"ס ד) "אורי" – זה ר"ה, "ישעי" – זה יו"כ, "כי יצפנני בסוכה" – זה סוכות (אלף למטה תקפא ס"ק ו).

יש שדחו טעם זה, והטעם דאטו כל הפסוקים בתנ"ך שנדרשים על ראש השנה ויו"כ יקבעו בסידור לאמר את כל המזמורים פעמים ביום (ר' אברהם דוד לאוואיט בספרו שער הכולל).

טעם אחר: לפי שבמזמור זה יש י"ג שמות הויה שהם כנגד י"ג מידות של רחמים שהם מאירים בימים אלו (בפנים יפות בפרשת אחרי מות ויקרא מז כא בתוד"ה וכתב).

טעם אחר: במזמור זה נאמר בפסוק יג "לולא האמנתי וכו' לולא אותיות אלול (אוצר כמ"י סימן ס).

טעם אחר: במזמור זה נאמר: "אם תקום עלי מלחמה בזאת אני בומח". "זאת" בגמטריה 408, כמנין: צום, קול, ממון, שהם תשובה, תפילה וצדקה, אשר בכוחם להעביר את רוע הגזירה, כנאמר בתפילות הימים הנוראים (הליכות עולם סימן תקפא סעיף י).

טעם אחר: דאמרינן בתענית (ת, ב) דאין לבקש על שני דברים כאחד דאינו נענה אפילו על אחת מהם, וקשה שהרי בר"ה ויו"כ מבקשים כמה בקשות, אך ביאור הענין לפי שכל הבקשות כונתם לדבר אחד לעבודת ה' שלא יהיה שום מניעה בעבודת ה', וזה שאמר דוד המלך אע"פ שבקשתי הרבה בקשות אחת היא, אחת שאלתי מאת ה' ולא יותר, שבתו בבית ה' כל ימי חיי, ולפיכך אמרינן אותו בהודש אלול ותשרי שאז אנו מבקשים מהש"ת הרבה בקשות ובכך שאומרים "לדוד ה' אורי" וכו' הפסוק "אחת שאלתי מאת ה'" מגלים אנו דעתנו שבקשותינו אחת היא וכדאי שתתמלא (ספר שארית מנחם מהרה"ק מוישווא עפ"י פירושו של הפנים יפות על הפסוק אחת שאלתי).

מקום אמירתו

ישנם מנהגים רבים היכן לומר פרק זה בתפילה שחרית: יש שאומרים אחרי חזרת הש"ץ ותחנון קודם הצי קדיש וי"א אחר הצי קדיש (קצה המטה תקפא ס"ק מז), והטעם: לפי שטעם אמירת מזמור זה לפי שיש בו כוונת י"ג מידות של רחמים ולכן יש

סליחות לבני ספרד

בני ספרד: מתהילים באמירת סליחות מראש חודש (ש"ע תקפא א) והטעם: לפי שמשנה רבינו עלה להר סיני לקבל לוחות אחרונות והעבירו שופר במחנה משה עלה להר שלא יטעו עוד אחר ע"ז והוי עת רצון (משנ"ב ריש תקפא), טעם אחר: כשם שאמרו חז"ל "דורשין בהלכות הפסח קודם הפסח שלושים יום" (פסחים דף ו.ו), כמו כן ראוי להקדים שלושים יום קודם ר"ה להרבות בתפילה ותחנונים ולעורר הלבבות לתשובה (חיבור התשובה למאירי עמ' 260).

אמירת תהילים

אמירת תהילים: נוהגים בכל יום של ימי החול מראש חודש אלול ואילך לומר אחר התפילה עשרה מזמורי תהילים בציבור (משנ"ב תקפא ס"ק יג), ואין המנהג לומר בציבור ואין מתהילים בר"ח לפי שאין אומרים סליחות ותחנונים בר"ח (משנ"ב תקפא ס"ק א בשם הפרי מגדים), ומכונים לגמור ספר התהילים ב' פעמים לפני ראש השנה והוא עולה בגימטריא "כפר" (מטה אפרים תקפא ס"ק ח). ובעשרת ימי תשובה אומרים יותר מעשרה פרקים כדי לגמור כל התהילים פעם שלישית לפני יו"ב (מטה אפרים תקפא ס"ק ח).

אמירת היה"ר: ביה"ר שאומרים לפני אמירת תהילים ראוי לדלג תיבות "שבהם שבעים שנה", והטעם: לפי שהוא שפת יתר שאין נראה לתת קצבה לשנותיו דשמא מן השמים ירחמו עליו להאריך ימיו ויגיע לגבורות, וכיון שאין אומרים ספר שלם י"ל ביה"ר אחר התהילים "בזכות מזמורי תהילים שקראנו לפניך" (מטה אפרים תקפא אלף למטה ס"ק י, משנ"ב ס"ק יג).

בדיקת המזוזה

אנשי מעשה נוהגים לברוק את המזוזות בחודש אלול מדי שנה בשנה (מטה אפרים, קיצור שולחן ערוך קבח ח).

שליחת כרטיס ברכה

המנהג לשלוח איש לרעהו כרטיס ברכה עם איחולים לבכים לקראת יום הדין ישנם המתנגדים למנהג הזה, והטעם: משום שהמנהג הזה בא מהאומות ויש בזה משום הכליה בדרכיהם וצריך לבטל (אוצר מנהגי ישראל תחילת דיני ראש השנה בהערה).

הטעם שאין לחוש לחוקות הגוים: כיון שאין עושים כן כד להידמות להם אלא לאחל איש לרעהו ברכת גמר חתימה טובה (שו"ת נחלת פנחס ח"ב סימן לו).

בו י"ג שמות הוי"ה, לכן אומרים זאת אחר שמו"ע כמו שאנו אומרים בכל השנה י"ג מידות אחר שמו"ע (משמרת שלום תקפא א ג), טעם אחר: כדי שלא להרבות בקדישים.

אחרי שיר של יום (משנ"ב תקפא ס"ק ב) ובר"ח ובשבת אומרים אחר תפילת שחרית יחד עם שיר של יום של שבת ור"ח, והטעם שנאמר אחרי שיר של יום: לפי שתדיר ואינו תדיר תדיר קודם (מט"א שם ו).

בדינו: יש לומר קדיש בין שיר של יום לדוד ה', והטעם: כדי שלא יראה שגם לדוד ה' הוא חלק משיר של יום (משנ"ב שם ס"ק ב).

אחר "עלינו לשבח" אחר "תקיעת שופר": בנוסח ספרד שעלינו הוא סיום התפילה אומרים אותו אחר עלינו, והטעם: כדי להסמיכו לתקיעת שופר (קצה המטה תקפא ס"ק מז), ומנהג אשכנז: אחרי "קווה אל ה'" ונראה מהמעם כדלעיל.

קדיש אחר "לדוד ה'": יש שנהגו שלא לומר קדיש אחר לדוד, והטעם: כדי לא להרבות בקדישים (הערה שעל פסקי סידור הרב).

ביום שמתפללים מוסף: נוסח ספרד שאומרים שיר של יום אחר שחרית אומרים לדוד אחר גמר תפילת שחרית קודם אין כמוך או אתה הראת, ומקדים שיר של יום מפני שתדיר ואינו תדיר תדיר קודם (מטה אפרים תקפא ו).

מנחה (מטה אפרים תקפא ז, משנ"ב שם ס"ק ב)

יש אומרים: לפני "עלינו לשבח", והטעם: כדי לא להרבות בקדישים, ויש אומרים: אחר "עלינו". והטעם: נראה לומר משום תדיר ואינו תדיר תדיר קודם (היי משה תקפא כ).

מעריב: אחרי עלינו לשבח (אלף המגן תקפא ו) ומנהג הגאון לא לומר בערבית כלל.

קדיש בתרא: יש אומרים: שיאמרו אחר אמירת לדוד ה', והטעם: לפי שברכו נתקן למאחרים לבוא לכן כל מה שאפשר לאחר אמירתו מאחרים (הגרה"ק בשם החו"א הובא באורחות רבנו ח"ב ר"ה עמ' קסה).

ומנהגינו: לומר ברכו אחר עלינו לשבח, והטעם: להראות שאמירת לדוד ה' היא הוספה מיוחדת (דברי יוסף עמ' קפא בשם הגר"ש דבליצקי).

